

Діяльність Служби безпеки ОУН(б) на Острожчині у післявоєнний період

13 січня 1944 р. війська 1-го Українського фронту, розгортаючи Рівне-Луцьку наступальну операцію, звільнили від німців Острог, а 5 лютого – Оженин. Ці, без перебільшення, визначні для Острожчини, події, не обійшлися без трагізму. 22 січня в с. Межиріч відбулася перша сутичка підвідділу УПА «Партизана» з червоноармійцями [15, с. 487]. 27 січня підрозділ кінної розвідки 8-ї стрілецької дивізії 60-ї армії на чолі з старшим лейтенантом Печкурою в с. Кургани відібрав 30 місцевих селян та у помсту за 3-х вбитих солдатів їх розстріляв. Загибло 20 осіб, четверо було поранено та шестеро врятувалися [2]. У таких складних умовах розпочалося відновлення радянських органів влади на території району. Цьому процесу намагалася протистояти Служба безпеки ОУН(б).

Будувалася вона за територіальним принципом. Референтура СБ Острозького району № 9 «Озеро» входила до складу Здолбунівського надрайону Рівненської округи «Гори» [4]. Комендантом СБ району до загибелі 12 грудня 1944 р. у бою з військами НКВС в с. Мар'янівка був Олександр Єфимович Бернадський («Корній») [24, арк. 26]. Після нього посаду зайняв Гуменюк Михайло («Роман») з с. Черняхів [18, с. 423], а згодом Сава Софроневич Гордійчук («Якір», «Залізник»), 1911 року народження з с. Грозів, який в 1941-1942 рр. служив у Острозькій поліції, а з весни 1943 р. в СБ. Загинув 1952 р. у бою з МДБ. Його заступником був Степан Олійник («Корба») з с. Дерев'янче. Районну боівку СБ очолював Іван Ліщук («Явір», «Савченко»), арештований 21 січня 1945 р. НКВС [3].

Підрайонним СБ були: в селах Батьківці, Данилівна, Ілляшівка – Володимир Федорович Ковтун («Чайка»), 1919 року народження з с. Ілляшівка, згодом арештований НКВС; в селах: Грем'яче, Лебеді, Верхів – Олександр Васильович Кравчук («Крук»), 1917 року народження з с. Верхів [12, арк. 2]; в селах: Вільбівно, Бадівка, Черняхів, Кургани, Могиляни – Василь Панасович Ткачук («Микола»), 1911 року народження з с. Мощаниця Здолбунівського р-ну [14, с. 179].

Напередодні приходу Червоної армії головні зусилля підпілля спрямовувалася на підготовку до майбутнього протистояння з радянською владою. В інструкції для провідників ОУН зазначалося: «Час фронтового хаосу, боротьби партизан з німцями і т. д., використати для збільшення боєприпасів організації і знищення опорних пунктів (по містах)» [7, арк. 271]. Важливу роль у цьому відігравали боівки СБ. Так, 17 січня 1944 р.

розвідка СБ повідомила своєму керівництву, що 15 січня о 14.00 Острого покинули німці та угорці й великим обозом рухаються в напрямку Дубно. У місті (в приміщенні в'язниці) залишився лише польський гарнізон (50 осіб) [10, арк.165]. Зранку 16 січня до Острога увійшли червоноармійці та спільно з поляками (допомагали возити солому) спалили міст на с. Вельбівно. Того ж дня, увечері, коли солдати покинули місто, повстанці здійснили напад та здобули віз зброї й амуніції. 17 січня вночі підрайонна боївка СБ знову здійснила напад на місто. Було здобуто 3 мотоцикли та бензин. Того ж дня на залізничній станції Оженин повстанці здобули багато угорської та німецької амуніції, лікарських приладів та радіоприймачів [8, арк.165-166].

Іншим напрямком роботи боївки СБ була організація диверсій. Найвідомішою була засідка кущових боївки СБ сіл Михалківці і Сіянци [6] на командуючого 1-м Українським фронтом генерала Миколу Федоровича Ватутіна. 29 лютого 1944 р. о 19.40 автокортеж генерала з двох «віллісів», штабного «доджа» і вантажного «студебекера» під'їхали до с.Милятин і почули одиночні постріли. Ватутін наказав зупинитися, щоб в'яснити ситуацію. Тоді, раптово, з вікон будинків, їх обстріляли. Охорона та водії загалом повели себе мужньо, крім водія Моноселідзе, який під час обстрілу злякався і втік на автомашині, не взявши жодної участі в обороні. Важко пораненого вище коліна генерала три охоронці підхопили, розвернули машину і поїхали до Гощі, 15 квітня Ватутін помер у військовому шпиталі Києва [20, с. 8]. Як це не парадоксально, але під час поховання генерала у Радянському (тепер Маріїнському) парку, в почесній варті стояли мобілізовані в Червону армію з Рівненської обл. колишні повстанці [15, с. 21].

До рядових червоноармійців СБ не відносилася вороже. У випадку вибуху війни між Заходом і СРСР їх планували використати у антирадянській боротьбі (як це було в часи німецької окупації з українською поліцією). Острозькою районною боївкою СБ 27 липня 1944 р. було затримано дезертирів з Червоної армії Григорія Зверюка родом з Кабардино-Балкарії та Івана Огнатенка з Вінницької обл., які втікали додому з шпиталю в Дубно. Їм надали медичну допомогу та після допиту відпустили [11, арк. 55].

Успіхи діяльності не лише СБ, а й усього оунівського підпілля залежав від ефективності роботи її інформаційної мережі. Підрайонним СБ району «Озеро» було наказано: «збирати інформацію і всякі відомості, які виникають в їхньому терені» [11, арк. 49]. У інформатори намагалися залучати осіб, які мали реальні розвідувальні можливості – голів сільрад, колгоспів, істрибків, священників тощо. Наприклад, на СБ працював

священик с. Почапки Комаревич [22]. Вони слідували за найменшими дрібницями і звітували керівництву. У інформації СБ за 3 червня 1944 р. повідомляється: «із Здолбунова совіти возять автами до Острога де що бачать. Крісла, шафи, залізо сьгодні возять цілий день» [9, арк. 11].

Завдяки активним діям підпілля влада у багатьох селах району контролювалася ОУН. У звіті інформатора СБ за 6 червня 1944 р. повідомляється: «Острозьке НКВД говорило, що краще підем на фронт, то може останемось живі» [11, арк. 80]. Для забезпечення такого становища, СБ діяла методом погроз щодо радянських службовців та залученням їх на свою сторону. 1 травня 1944 р. голові сільради с.Бадівка Арсену Марковичу Ткачуку підкинули записку: «Совіцький запроданцю. Якщо не вишлеш большевицької печатки – знищимо». Завдання він не виконав, тому зранку його знайшли мертвим з 19-ма кульовими ранами [22].

Головним завданням СБ була боротьба з внутрішньою та зовнішньою ворожою агентурою. Інформацію про підозрілих осіб збирали та систематизували. В Державному архіві Рівненської області збереглися «чорні листи» СБ на осіб, які підлягали ліквідації. У цій картотеці зустрічається чимало даних на жителів Острозького р-ну. Лише з с. Оженин – 24 особи [11, арк. 29-43]. Наприклад, Матвійчук Іван Григорович, 1927 року народження «В 1947 р. НКВД арештовують його батька, скидають з роботи (дежурним на станції Івачків) і дають йому завдання вислідити трьох повстанців з цього ж села, тоді пустять додому батька. Робота йому не вдається і він 15.07.1947 р. йде до НКВД і тепер їздить з нквд-ми на село, має зброю (фінку)».

Нагорна Марія, 1922 року народження «З 1943 р. працювала станичною ОУН. В 1944 р. закохалася в більшовицького капітана. В листопаді виїжджає з капітаном до м. Ковель, де капітана забирають на фронт, а вона повертає додому і працює секретарем сільради с. Оженин. Видає НКВД тих людей, які допомагають УПА» [11, арк. 40-43].

Більшість запідозрених у сексотстві страчували (нерідко разом з сім'єю). У звіті поліцейсько-виконавчого відділу СБ «Озеро» зазначено, що за період з 1 березня по 4 травня 1944 р. було арештовано 307 осіб (комуністів – 111, сексотів – 59, агентів НКВС – 67, їх родини – 67). З них ліквідовано 306. Всі речі вбитих передано господарчому відділу [11, арк. 51].

Нерідко, методи, якими СБ проводила знищення сексотів, викликали обурення не лише серед населення, а й самих підпільників. Станичний «Яшка» скаржився своєму керівництву, що вночі 16 червня 1944 р. боївка СБ «Олега» підрайону № 115 сильно покалічила сокирою Дарину Захарчук, яка наступного дня померла у лікарні. Головною підозрою було те, що вона часто ходила до Острога (нібито в НКВС) і в її будинку

зупинялися солдати військ НКВС. «Населення деморалізувалося тому, що її знищено таким варварством, як великого приступника, вона на такі муки не заслужила» [9, арк. 50]. За подібні звинувачення у 1946 р. в с. Лючин «Корбою» було вбито Оксану Масловську [5]. Співчуваючи жертвам СБ, частина підпільників намагалася врятувати приречених. Житель Острога Антон Самчук згадував, що працюючи в боївці СБ Василя Нагорного («Бандури»), повідомляв людей, але лише тих, за яких був впевнений, що не донесуть на нього [18].

Викриті радянські агенти намагалися переховуватися в райцентрі, тому навіть в самому місті діяли бойовики СБ. На Різдво 1946 р. в Острозі було зарубано сім'ю колишнього сотенного Тараса Кравчука («Волинця») [23].

Терор СБ викликав панічний страх серед місцевого населення. Так, весною 1944 р. в с. Дерев'янче боївкою «Якоря» за підозрою у сексотстві було вбито двох малолітніх синів Панасини Манько – Петра та Олексу, а її саму важко поранили та, вважаючи мертвою, разом з трупами дітей, кинули до колодязя в центрі села [1]. Наступного дня вона прийшла до свідомості і почала кликати про допомогу. Через деякий час зібралися сусіди, щоб вирішити як діяти далі. До натовпу підійшов станичний СБ Назар Іванов і попередив: «Не чіпайте, а то і з вами так буде!» [13]. Після цього люди розійшлися, надвечір прибув «Корба» та кинув до колодязя гранату [19].

Незважаючи на відчайдушні спроби СБ знищити усіх підозрілих у співпраці з НКДБ, радянська агентура й надалі залишалася найбільш ефективною зброєю у боротьбі з підпіллям. 14 січня 1945 р. за даними сексотів опергрупою Острозького райвідділу (РВ) НКДБ та підрозділом військ НКВС на Черняхівських хуторах було виявлено криївку СБ. На пропозицію здатися вийшли: заступник окружного коменданта СБ Федір Степанович Сидорчук («Гаврило»), комендант розвідки СБ району Михайло Андрійович Гуменюк («Гуня»), підрайонний господарчий «Чумак», станичний господарчий «Гречуха» та бойовики СБ – «Клин», «Вихор», «Копач». Застрілилися: комендант групи СБ «Даниленко», господарчий СБ району Василь Матвійович Шостак («Карась»), працівник районного проводу «Оспилко» та бойовик СБ «Корнієнко» [24, арк. 37].

Острозьке НКДБ не поступалося есбістам у жорстокості методів боротьби. 27 листопада 1945 р. були затримані стрільці з сотні «Деркача» – Микола Іванович Клочко («Лісовий») та Андрій Трохимович Данчишин («Коваленко»). На допиті вони вказали місця криївок станичного та господарчого в с. Завизів та погодилися вбити підрайонного коменданта СБ «Горькавого» і господарчого «Лішню». Наступного дня агенти прибули до дружини «Лішні» вимагаючи викликати чоловіка. Знаючи їх обох, вона

повідомила про місце знаходження його криївки. Прибувши, Данчишин відразу ударом ножа вбив «Лішню», а Клочко кинув до схрону гранату, вибухом знищивши «Горькавого». Наступного дня з метою прикриття операції на місце прибула опергрупа РВ НКДБ, в убитих було вилучено гвинтівку, німецький автомат та сумку з документами. Агентів було залишено на нелегальному становищі для виконання наступних завдань [24, арк.195]. Також, починаючи з вересня 1944 р. при Острозькому РВ НКДБ діяла «легендована» група з 11 осіб, яку очолював розвідник Юрій Тараскін. Увійшовши в довіру до станичного с. Милятин їм вдалося вступити до складу сотні Володимира Петрука-Кирика («Деркача») [16].

Протистояння між прихильниками ОУН та радянської влади, розколело населення Острожчини на два непримиренні табори. 21 жовтня 1947 р. на станції відправки депортованих одна з жінок намагалася втекти, але була затримана місцевою активісткою Бабак, яка їй сказала: «Потрібно було ревіти раніше. До цього мабуть сміялася, коли твій син стратив мого чоловіка, а я плакала біля дитячого осиротілого ліжечка. Я знала, що за мої страждання ви відповісте вдвічі і я не помилилась» [25, арк. 62]. Переслідування окремих есбістів продовжувалося радянською владою до 1980-х рр. 18 січня 1982 р. в Острозі відбулося відкрите судове засідання над С. Олійником, якого було засуджено до розстрілу [19].

Таким чином, запеклий опір СБ ОУН(б) процесам радянзації був зламаний більшовицьким режимом. Трагізм ситуації полягав у тому, що заручником їх збройного протистояння виявилось місцеве населення. Збройна боротьба набула характеру громадянської війни в ході якої протилежні сторони широко застосовували методи, несумісні з нормами законності і людяності. Рани нанесені українському суспільству в ті часи не повністю загоїлися й донині.

Джерела та література

1. Баталов В. Люди пам'ятайте / Валерій Баталов // Зоря комунізму (Острог). – 1982. – 22 травня.
2. Баталов В. Трагедія села Кургани / Валерій Баталов // Життя і слово (Острог). – 1992. – 24 червня.
3. Баталов В. Терор / В. Баталов // Замкова гора (Острог). – 2005. – 25 червня.
4. Вальчук П. Криниця смерті / П. Вальчук // Зміна (Рівне). – 1991. – 31 серпня.
5. Григорук С. Нелюди / С. Григорук // Зоря комунізму (Острог). – 1970. – 27 червня.
6. Данилюк В. Шинеля Ватутіна служила в УПА? / В. Данилюк // Молода Волинь (Луцьк). – 1992. – 6 березня.
7. Державний архів Рівненської області, ф. Р-30, оп. 2, спр.16, 285 арк.
8. Там само, спр. 22, 354 арк.

9. Там само, спр. 38, 128 арк.
10. Там само, спр. 39, 167 арк.
11. Там само, спр. 116, 78 арк.
12. Там само, ф. Р-2777, спр. 1255, 33 арк.
13. Дубовик І. Крик з колодязя / І.Дубовик // Зоря комунізму (Острог). – 1981. – 10 жовтня.
14. Жив'юк А. Політичні репресії тоталітарної доби на Рівненщині: від «червоного терору» до боротьби з інакодумцями / Андрій Жив'юк, Ігор Марчук // Реабілітовані історією. Рівненська обл. – К.; Рівне, 2006. – Книга перша. – С. 8-78.
15. Літопис УПА. Т. 8. Нова серія. Волинь і Полісся: УПА та Запілля, 1944-1946: Документи і матеріали / П. Сохань, П. Потічний та ін. (ред.), О.Вовк, С. Кокін (упоряд.). – К.; Торонто: Літопис УПА, 2006. – 1448 с.
16. ОУН-УПА (правда про націоналістів України) // http://vk.com/video69552451_161990545.
17. Руцький М. Вони виборювали волю України: історична повість. – 2-ге видання, доповнене та перероблене / Микола Руцький. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2009. – 564 с.
18. Самчук А. Мене обдурили / А.Самчук // Зоря комунізму (Острог). – 1980. – 26 серпня.
19. Супрун А. Не забудимо, не простимо / А.Супрун // Зоря комунізму (Острог). – 1988. – 26 січня.
20. Тищенко О. Гурби: квітень 1944-го / О.Тищенко. – Рівне: Перспектива, 2005. – 200 с.
21. Ткачук С. Пам'ять людська не прощає / С.Ткачук // Зоря комунізму (Острог). – 1982. – 30 жовтня.
22. Федорчук С. Суд пам'яті / С. Федорчук // Зоря комунізму (Острог). – 1983. – 26 травня.
23. Фурманчук П. Чорні ворони / П.Форманчук // Зоря комунізму (Острог). – 1980. – 2 жовтня.
24. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 23, спр. 1700, 235 арк.
25. Там само, ф. 1, оп. 23, спр. 4973, 99 арк.